

NORBERT OSTROWSKI
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

IŠ LIETUVIŲ KALBOS ISTORINĖS MORFOLOGIJOS PROBLEMŲ: APIE *NEBE(-)* IR *BENT* KILMĘ

Straipsnyje nagrinėjama lietuvių kalbos dalelyčių *nebe(-)* 'jau ne' ir *bent* 'mažų mažiausiai, nors' kilmė. Pirmoji kilusi iš sakinio neiginio ir kontinuatyvinės dalelytės (arba veiksmožodžio priešdėlio) *be(-)* 'dar, vis' samplaikos. Antroji – anaforinei postpozicijai *-t* suaugus su dalelyte *ben* 'nors, bent; gal', kuri savo ruožtu kildinama iš klausiamosios dalelytės *bene*, vartojamos reikšme 'gal, galbūt', t. y. *bene* > *ben* → *ben-t*.

Raktažodžiai: *morfologija, diachronija, etimologija, dalelytė, priešdėlis, nebe, bene, bent*.

Svarbiausias šio straipsnio tikslas yra dalelytės (arba priešdėlio) *nebe(-)* ir dalelytės *bent* etimologija; kitas – *expressis verbis* suformuluoti neišsprendžiamas jų kilmės problemas. Tikiuosi, kad straipsnis paskatins diskutuoti apie lietuvių dalelyčių sinchroninę ir diachroninę analizę, mat iki šiol šia tema mažai rašyta.

1. Išorinis ir vidinis neigimas, arba apie lie. *nebe(-)* kilmę

Jeigu *nebe* išsirutuliojo iš neiginio *ne* ir elemento *be*, kurią atrandame jungtuke *bet*, kaip teigia Fraenkeli (1962, 489), tai kyla klausimas, kokią funkciją turėjo *be*, kaip atsirado veiksmožodžio priešdėlis *nebe-* ir kaip paaiškinti jo reikšmę 'jau ne'?

Pradėkime nuo jungtuko *bet* kilmės. Lie. *bet* yra kilęs iš jungtuko *be* 'ir' (plg. spr. *bhe* 'ir') ir bevardės giminės įvardžio *tai* (Hermann 1926, 335t; Fraenkel 1962, 41), plg. s. lie. *be-tai-g* 'bet'; dar plg. jungtuko *be* vartoseną (1) sakinyje:

(1) Aš **be** tu *eisiva medžioti* (LKŽ 1, 703) [1].

Trumpėjimas *betai* > *bet* rodo įvykusią reanalizę *be-tai* → *bet-ai*; kai forma *be-tai* buvo reinterpretuota kaip *bet-ai*, t. y. kaip forma su remine dalelyte *-ai*, plg. *tas-ai* ir *tas*. Panaši reanalizė ir trumpėjimas matyti ir dalelytės *ta-tai* → *tat-ai* > *tat* atveju (pvz., Daukšos *Postilėje*), kur *ta-* yra ide. bevardės giminės įvardžio **to-d* tęsinys (Nau, Ostrowski 2010, 22). Įdomią paralelę abiem funkcijoms (t. y. 'ir' ir 'bet') sudaro lenkų jungtukas *a* 'ir, bet' ir rusų *da* 'ir, bet'. Jie priklauso gretinamiesiems jungtukams (ang. *oppositive coordinators*) [2]. Daugiau apie žodelių AND ir BUT semantines sąsajas žr. Malchukov 2004.

Formos atžvilgiu, jungtukas *bei* buvo sukurtas panašiai kaip **be-tai* (jungtukas + parodomasis įvardis). Jis kilęs iš minėto *be* 'ir' (žr. (1) sakinį), prie kurio pridėtas bevardės giminės parodomasis įvardis **i-d* (plg. lo. *id*). Įvardžio kamieno *i-* egzistavimą lietuvių kalboje liudija įvardis *itas* 'šitas' < *i-tas*. Sustiprinimo (ang. *reinforcement*) pavyzdys panašus į lo. *is-te* ir jau minėtą lie. *ta-tai*. Nuo pat pradžių *bei* 'ir' funkcionavo kaip natūralusis jungtukas (ang. *natural conjunction*) [3], pvz., junginyje *tėvas bei motina* (Otrębski 1956, 359; Ambrazas, red. 1997, 427 ir kt.).

Po šio ekskurso atmetina Fraenkeli teikiama formos *nebe(-)* etimologija. Pirmą, negalima paaiškinti, koku būdu iš reikšmės 'ne ir' išsirutuliojo 'jau ne'. Antra, junginys neiginys + jungtukas 'ir' lietuvių kalboje nėra įprastas. Galima pasakyti *Neatėjo Jonas ir neatėjo Zigmąs*, bet nepasakysime: **Neatėjo Jonas ne ir atėjo Zigmąs*. Kitaip tariant, lietuvių kalbai nebūdingi tokie junginiai kaip lo. *ne-que* 'ir ne' (pamorfemiui, 'ne ir') su enklitiniu jungtuku *-que* 'ir'. Tačiau turime pripažinti, kad dalelytės *nebe* dėmuo *be* istoriškai yra tapatus kontinuatyvinei (t. y., turinčiai reikšmę 'dar, vis') dalelytei *be*, paliudytai dar XVI amžiaus raštuose, plg.:

(2) *kolei be diena* (BB Jer 6,4; žr. LKŽ 1, 703) = *weil es noch hoch Tag ist!* (Luther 1545)

(3) *Acz giwenkem Raskaschnai / kalei beturrim / ir wartokem kuna sawa kolei be iaunas* (BP I 237,17–18).

Sakinyje (3) šalia kontinuatyvinio *be* 'dar, vis' pavartotas ir kontinuatyvinis priešdėlis *be-*, plg., *be-turrim*. Taigi, formaliai *nebe* kilo iš dalelytės *be*, plg. (2) ir (3) pavyzdžius, o priešdėlis *nebe-* – iš kontinuatyvinio priešdėlio *be-*, kaip (3) pavyzdyje. Lieka neišspręstas klausimas, kokią funkciją turėjo neiginys *ne*.

Lie. *nebe(-)* genezė susijusi su išorinio ir vidinio neigimo (ang. *outer negation* ir *inner negation*) skirtumais. Išorinio, arba sakinio, neigimo sritis (ang. *scope*) apima visą sakinį. Ji nustatoma pasitelkiant parafrazę 'Netiesa, kad...', pvz.:

(4) *Jono nėra namie* 'Netiesa, kad Jonas yra namie'.

Kitas pavyzdys:

(5) *Jono nebėra namie*.

Jeigu *be-* yra kontinuatyvinis priešdėlis, tai (5) sakiniui pritaikę minėtą parafrazę gausime: 'Netiesa, kad Jonas (vis) dar yra namie', kas suponuoja 'Jono jau nėra namie'. Vadinasi, darome išvadą, kad *nebe(-)* turi išorinį (sakinio) neiginį. Gerą paralelę mūsų hipotezei teikia senosios graikų kalbosrieveiksmis οὐκ-έτι 'no more, no longer, no further', sudarytas iš sakinio neiginio οὐ(κ) ir kontinuatyviniorieveiksmio έτι 'yet, still'.

Vidinis neigimas (ang. *inner negation*) apima tik predikatą, bet pats gali atsidurti kitos dalelytės veikimo srityje. Palyginkime (6) ir (7) sakinius:

(6) *Jonas nebeturi laiko* 'Netiesa, kad Jonas dar turi laiko'.

(7) *Jonas jau neturi laiko*.

Jei (6) sakinyje pasitelksime parafrazę 'Netiesa, kad...', gausime sakinį 'Netiesa, kad Jonas dar turi laiko', kuris suponuoja (7) sakinį. Tačiau jeigu šį testą pritaikysime (7) sakiniui, gausime sakinį 'Netiesa, kad Jonas jau turi laiko', kuris aiškiai skiriasi nuo (7) sakinio. Taip yra todėl, kad (7) sakinyje neigimas ne išorinis, o vidinis. Galima daryti išvadą, kad sakiniai su kontinuatyvine dalelyte *dar* (ir *be(-)*) ir išoriniu neiginiu yra tokios pačios reikšmės kaip sakiniai su dalelyte *jau* ir vidiniu neiginiu. Kita vertus, sakiniai su dalelyte *jau* ir išoriniu neiginiu reiškia tą patį, kaip sakiniai su dalelyte *dar* (arba *be(-)*) ir vidiniu neiginiu. Panašų dalelyčių *schon* ir *noch* santykį vokiečių kalboje aprašė Ekkehardas Königas (1991, 143) [5]. Jų vartojimo skirtumus jis pavaizdavo tokia schema:

a. \neg (*schon* p) \equiv *noch* (\neg p) b.

c. \neg (*noch* p) \equiv *schon* (\neg p) d.

Šią schemą iliustruoja tokie lietuvių kalbos sakiniai:

(8a) Netiesa, kad X jau turi laiko \equiv (8b) X dar neturi laiko.

(8c) Netiesa, kad X dar turi laiko \equiv (8d) X jau neturi laiko.

Apibendrinkime tyrimo rezultatus. Pirma, ir dalelytė *nebe*, ir priešdėlis *nebe-* kilę iš **išorinio neiginio** *ne* ir **kontinuatyvinio** priešdėlio (arba dalelytės) *be(-)* 'vis) dar'. Atskira, šiame straipsnyje nesprenžiamą problemą, yra paaiškinti priešdėlio *nebe-* ir dalelytės *nebe* vartojimo skirtumus, plg. (5) sakinį *Jono nebėra namie* ir **Jono nebe namie; Man nebėra laiko*

ir **Man nebe laiko*. Kaip matyti, *nebe* negali funkcionuoti egzistenciniuose sakiniuose. Ar esama ir daugiau skirtumų – ateities klausimas.

Antra, sakiniai su *nebe(-)* – tai sakiniai su **išoriniu (sakinio) neiginiu**, o sakiniai su *jau ne-* – su **vidiniu neiginiu**. Problemų kyla analizuojant samplaiką *jau nebe-*. Pragmatinių (semantinių?) *nebe-* ir *jau nebe-* vartojimo skirtumų aprašymas irgi lieka ateičiai, bet atkreiptinas dėmesys, kad priešdėlis *nebe-* šioje samplaikoje įtrauktas į dalelytės *jau* veikimo sritį, kitaip sakant, *nebe-* pavartotas kaip vidinis neiginys. Kokios buvo šios inovacijos priežastys, lieka neišspręstas uždavinys. Čia tik paminėsiu, kad danų kalboje vartojama panaši samplaika *al niet meer*, plg.:

- (9) *Jan is al niet meer thuis.*
 JOHN IS ALREADY NO MORE HOME
 'John has already left home.' (van der Auwera 1998, 83)

1.1. Samplaikų *jau ne-*, *nebe-* ir *jau nebe-* vartojimas XVI–XVII a. raštuose

Lentelėje apibendrintas samplaikų *jau ne-*, *nebe-* ir *jau nebe-* vartojimas kai kuriuose XVI ir XVII amžiaus raštuose.

1 lentelė. Samplaikų *jau ne-*, *nebe-* ir *jau nebe-* vartojimas XVI–XVII a. raštuose

	<i>jau ne-</i>	<i>nebe-</i>	<i>jau nebe-</i>
Mažvydo raštai	3 pvz. <i>ijo nu jau nerandat</i> (278.4)	0	0
Daukša (<i>Postilė</i> , 1599)	≈ 39	2 pvz. <i>tikimūsius sawūs tū metu kad ko nebeiéka mégina</i> 'wiernych swoich czasu niedostatku doświadcza' (124,39)	0
Vaišnoras (<i>Margarita Theologica</i> , 1600)	2	2	2
Bretkūnas (<i>Postilė</i> , 1591)	4	≈ 15	6
Vilentas (<i>Euangelias bei Epistolas</i> , 1579)	2	2	1
Sirvydas (<i>Punkty kazań I</i> , 1632)	4 pvz. <i>Kad iau niekadu iszgayszt negales</i> (231) 'že iuž nigdy zniszczyć nie będzie mogło'	0	0

Iš lentelės matyti, kad *nebe-* šalia *jau nebe-* vartoja tik iš Rytų Prūsijos kilę autoriai. Daukša vartojo *nebe-* (retai), bet niekada *jau nebe-*. Rytų aukštaičiui Sirvydui buvo žinomas tik *jau ne-*. Samplaikos *jau ne-*, kuriame *ne-* yra vidinis neiginys, vartojama visų autorių ir lietuvių kalbą sieja su slavų kalbomis, pvz., le. *juž nie* (žr. König *op. cit.*). Reikėtų iširti lietuvių tarmes ir įsitikinti, ar iš tikrųjų *nebe-* ir *jau nebe-* vartojami tik vakarų aukštaičių tarmėje ir kaip jie pateko į bendrinę kalbą. Pabaigoje reikia pabrėžti, kad samplaika *jau nebe-* paliudyta Rytų Prūsijos autorių ir Simono Vaišnoro, ten praleidusio didžiąją savo gyvenimo dalį, raštuose. Išimtį sudaro tik Mažvydas, tačiau jis kilęs iš pietų Žemaitijos, taigi išimtis tik tariama.

2. Apie dalelytės *ben* / *bent* / *pen* / *pent* raidą

Žodžio *beñt* etimologija nekelia abejonių: jis padarytas iš dalelytės *beñ* 'nors, bent; gal' ir enklitiko *-t*. Jo pirmasis dėmuo kilęs iš dalelytės *bč-ne* 'ar ne, ar, gal, galbūt; lyg, tartum' [6] (Hermann 1926, 336 kt.; Fraenkel 1962, 28; Zinkevičius 1981, 196). Lytis *ben-t* paliudyta jau *Wolfenbüttelio Postilėje*, tačiau dažniau vartoti ji imta tik vėlesnėse epochose. XVI a. tekstuose dar vyrauja dalelytė *ben*, pvz.:

(10) *Jag schimty szmaniu wena negaleczia atrasti // Kursai wena szadi dewa prisakima makietu // Jr pateriaus **ben**du szadziu atmintu* (Mž 10, 21–23).

XVII a. ir XVIII a. pradžioje dalelytė *ben* dažnai vartojama reikšmėmis 'gal' (11)–(12) ir 'nors' (13)–(14):

(11) *O galáufay nufiunte pas jús Sunu Sawo / kalbédamas: **Ben** bijófis Sunaus mano* (BtNT Mt 21,37) [7].

(12) *Kagi weikfu? Siufu Sunu mano mielaji: **ben** / kad ta pamatijs / bijófis* (BtNT Lk 20,13).

(13) *Kad mane milétumbit / **ben** džiaugtumbites / jog pafakiau / eimi Tewop* (BtNT Jn 14,28).

(14) *idánt Pétrui ateinant tiktay *βεβέλις* jo užutemtu **ben** nekuri iš jū* (BtNT Apd 5,15).

Etimologinę *ben* sąsają (11)–(12) ir (13)–(14) sakiniuose rodo forma <*beñ*> 'nors' (15) pavyzdyje, kur <*ñ*> suponuoja ankstesnę lytį *bene*, plg.:

(15) *Duokimgi Pone **beñ** maž atfiljeti / Idánt galečia **beñ** atfidwefeti* (KN G 45,29).

Norint išsamiau aprašyti dalelytės *bent* vartojimą bendrinėje kalboje reikia tolesnių tyrimų. Toliau pateikiamos tik kelios preliminarios pastabos.

Dalelytė *bent*, kaip ir *tik(tai)*, priskiriama prie restriktyvinių dalelyčių (angl. *restrictive / exclusive particles*), bendras jų semantinis komponentas yra 'joks kitas ne' (Grochowski 1983). Kitaip sakant, sakinį *Tik JONAS atėjo* galima parafrazuoti kaip 'Atėjo Jonas ir niekas kitas be jo neatėjo' (König 1991, 98 kt.). Dalelytė *tik* pacituotame sakinyje iškelia (arba fokusuoja, angl. *focus*) Joną, kuris yra iškeltinė sakinio rema [8], todėl sakome, kad dalelytė *tik* priklauso platesnei reminių, arba fokusuojančių, dalelyčių klasei (angl. *focus particles*). Restriktyvinė dalelytė *tik* gali būti vartojama neskališkai, kaip duotame pavyzdyje (*Tik JONAS atėjo*), arba skališkai, kaip (16) sakinyje:

(16) *Aš pirkau **tik** TRIS obuolius* (König 1991, 100).

Kaip rašo König, (16) tipo sakiniams galima sukurti skalę, kurioje dalelytės *tik* išskiriama vertė yra didesnė, negu žymima skaitvardžiu *trys*. Kitaip sakant, (16) sakinį galima parafrazuoti taip: 'Pirkau tris obuolius, o ne keturis, penkis ir daugiau' [9]. Dalelytė *bent* irgi gali būti vartojama skališkai, bet jos apibrėžiama vertė, kitaip negu dalelytės *tik* atveju, negali būti mažesnė, negu nurodoma rematizuojamojo elemento, plg.:

(17) *Duok man **bent** DEŠIMT litų.*

Šiame sakinyje žymimos vertės negali būti mažesnės negu dešimt litų. Jį galima parafrazuoti taip: 'Duok man dešimt litų arba daugiau, jei gali, bet ne mažiau, negu dešimt'.

Dalelytė *bent* gali būti vartojama ir neskališkai, plg.:

(18) *Bent JONAS yra.*

Šis sakinytis reiškia, kad 'be Jono nėra nieko kito ir gerai, kad Jonas yra'.

Pateiktasis dalelytės *bent* vartojimo aprašas yra įvadinis. Pavyzdžiui, dalelytė *chociaż / choć* 'nors, bent' lenkų kalboje turi vienokią semantinę eksplikaciją konstatuojamuosiuose, ir kitokią nekonstatuojamuosiuose (pvz., skatinamuosiuose) sakiniuose (žr. Grochowski 1983). Kyla klausimas, ar nesama panašaus skirtumo ir lie. *bent* atveju. Antra, jeigu taisyklinga (17) sakinio parafrazė 'Duok man dešimt litų arba daugiau, jei gali, bet ne mažiau, negu dešimt', tai galima spėti, kad skalinė dalelytės *bent* vartosena implikuoja ir adityvinį komponentą ('daugiau negu dešimt'). Implikuojamosios vertės yra didesnės, negu dalelytės *bent* fokusuojamas elementas, pvz.:

(19) *Anoniminiai šaltiniai tvirtina, kad bent VIENAS iš šių produktų pabrangs.*

Šiame sakinyje teigiama, kad gali pabrangti ne mažiau kaip vienas produktas. Situaciją, kad nepabrangs joks produktas, šiame sakinyje pavartota dalelytė *bent* daro negalimą.

Aiškinantis nagrinėjamų dalelyčių reikšmės raidą 'gal' > 'nors', svarbūs (11) ir (12) pavyzdžiai. Juose kalbama apie nuomininkus, kurie nenorėjo sumokėti savininkui už vynuogyno nuomą. Savininkas paeiliui siunčia nuomininkams tarnus, kuriuos jie pavaro arba užmuša. Pagaliau vynuogyno savininkas išsiunčia jiems savo sūnų tikėdamasis, kad nuomininkai jam paklus. Turime įvykių seką, kurioje išryškėja natūrali hierarchija: savininko sūnus joje yra aukštesnis negu tarnai; jis tikisi išspręsti problemą, kurios nepajėgė išspręsti anksčiau siųstieji tarnai. Savininko sūnaus ir jo tarnų kontrastą išryškina fokusuojamas (rematizuojamas) dalelytės *ben* 'gal' anaforinis įvardis *tą* (12) pavyzdyje: „gal kada jį pamatys, tai gal JO, kitaip negu jo pirmtakų, išsigas“. Visą situaciją, apie kurią kalba (12) sakinytis galima parafrazuoti taip: „Nuomininkai nebijojo vynuogyno savininko tarnų, bet gal jie bijos ŠITO, kuris yra savininko sūnus ir turi didesnę prestižą, negu anksčiau siųstieji tarnai“. Atrodo, kad dalelytės *bent* 'nors' semantikos raidoje tam tikrą vaidmenį suvaidino kontrastas ir hierarchija. Tokia interpretacija suponuoja, kad skalinė dalelytės *ben* vartosena (plg. (10)), yra senesnė negu neskalinė (plg. (14)). Kyla klausimas, ar tendencija vartoti *ben* 'nors' sakiniuose su liepiamąja ir tariamąja nuosaka (plg. (10) ir (13)–(15)) suvaidino kokį nors vaidmenį jos semantikos raidoje. Problemiškas ir emfatinio *ben* atsiradimas, pvz.:

(20) *O Pilotas táre jiems: Kagi ben pikto padáre?* (BtNT Mk 15,14).

Pastebėtina ir tai, kad dalelytė *ben* turi dvi reikšmes – 'gal' ir 'nors', o dalelytė *bent* – tik 'nors'. Tai rodo, kad enklitinis *-t* suvaidino svarbų vaidmenį nagrinėjamąsios dalelytės raidoje. Postpoziciją *-t* lengviausia paaiškinti kaip anaforinį elementą (plg. *tą* (12) pavyzdyje). Ji kilusi iš senos enklitinės dalelytės *-ta / -te*, kaip rodo pavyzdys iš *Wolfenbüttelio Postilės*:

(21) *sunuste szmaniu eiti, kaip ape ghj raschita ira* (133b.10) (Hermann 1926, 386).

Postpoziciją *-ta / -te* matome ir s. lie. dalelytėje *ne-ta / ne-te* > *net*, kurios kilmę Eduardas Hermannas (1912, 82t) aiškina taip:

„Die Bedeutung von *net(a)* ist zumeist 'sondern', diese muß man sich etwa so entstanden denken: *schitta kosanis netiktai wienims piemenims kalbama ira, net wissam swietui* (...) 'diese Predigt ist nicht nur zu den Hirten allein gesprochen, nein: zu der ganzen Welt'“.

Apie tolesnę dalelytės *net* raidą žr. Nau & Ostrowski 2010, 16. Deiktinis arba anaforinis *-t* matyti ir dalelytėje *būtent* 'tai yra, kaip antai; kaip tik', kilusioje iš būdinio, t. y. prieveiksmio, „paryškinančio ir sustiprinančio tos pačios šaknies veiksmožių reikšmę“ (Ulvydas, red. 1971, 421). Kadangi būdinys visada sudaro *figura etymologica*, pvz., *bėgtė bėgo*

kur *bėgte* < **bėg-ten* (Zinkevičius 1981, 161), tai *būtent* galima kildinti iš frazės **būten-te* / *-ta buvo* 'iš tikrųjų buvo', kurioje laikui bėgant buvo praleista jungtis *buvo* (Ostrowski 2008, 469 kt.; Nau & Ostrowski 2010, 25 kt.).

Jungtukas ir dalelytė *nebent* istoriškai yra labai vėlyvas naujadaras. XVI ir XVII amžiaus tekstuose jis dar nevartojamas. Nėra jo ir Augusto Schleicherio išleistose pasakėčiose (1857). Be abejo, *nebent* sudaro neiginys ir jau aptaroti dalelytė *bent*, bet jo susidarymo sąlygos yra neaiškios. Neaiškios lieka ir funkcijų jungtukas : dalelytė išsiskyrimo sąlygos.

2.1. Apie s. lie. *pen* / *pent* 'gal; bent'

Dalelytė *pen* / *pent* Daukšos *Postilėje* vartojama reikšme 'nors', pvz.:

(22) Teip ne galėiei **pen** wienós wałandós iautét fu manimi? (DP 149, 3) 'Takeš nie mogł iedney godziny czuć zemną?'

(23) idánt' **pent**' tris' arba kėturis kartús ik mėtų mes pafszopóftitumbime (DP 135, 19–20) 'abysmy się acz nie trzy albo czterykroć do roku zgotowali'

Įdomios medžiagos teikia *Wolfenbüttelio Postilė*, kurioje *pen* pavartota keturiskart, iš jų triskart po klausiamosios dalelytės *bes* 'ar':

(24) Eikima iump a fu garbe melfime ių, bes Pen ka kalbes mumis (WP 159v, 1–2).

Pokyčio *ben* > *pen* negalima paaiškinti fonetiškai, nes asimiliacija lietuvių kalboje visada yra regresyvinės krypties. Dalelytė *bes* kartais suauga su po jos einančiais žodžiais, pvz. *beskō*, *beskuō* 'kodėl':

(25) **bėskū** žmónės prė visú nelabýsczu ir bėdú vis vélnię káltin (Schleicher 1857, 163)

Skiemens riba šiuose dariniuose turėjo eiti prieš priebalsių grupę, t. y. *be-sko*, *be-skuo*, nes, kaip rašo Girdenis (1995, 119): „skiemens ribas lemia eksplozinė jo dalis (...), t.y. ta dalis, kuri savo struktūra sutampa su žodžio pradžios junginiais. (...) skiemens riba eina toje vietoje, kur prasideda didžiausia vidinio junginio dalis, savo struktūra sutampanti su atitinkamu žodžio pradžios junginiu“. Jeigu egzistavo darinys **besben*, tai jis buvo skiemenuojamas **be-sben*, taigi V-STV. Mano manymu, dėl skardėjimo susidariusi vidinė priebalsių grupė [-zb-] pagal analogiją buvo pakeista į [-sp-], taigi vietoj **be-spen* atsirado **be-zben*. Tokį pokytį, rodos, galėjo paskatinti faktas, kad vidinė priebalsių grupė [-zb-] susidaro tik lietuvių kalbos skoliniuose ir yra suvokiama kaip svetima, plg.: *kaspinas*, *bespalvis*, *bespragis* ir *vaizbà* < le. *wojźba* < *woźba* 'wożenie (towarów) wozem, przewóz' (Smoczyński 2007, 714). Panašiai priebalsių grupės [sp-] ir [zb-] sutinka žodžio pradžioje, plg.: *spirti*, *spalva* ir *zbrainas* < le. *zbrojny*. Kadangi morfemų riba nepakito ir ėjo tarp pučiamojo ir sprogstamojo priebalsio, tai iš antrinio darinio *{*bes-pen*} buvo abstrahuota nauja lytis *pen*.

SOME PROBLEMS OF LITHUANIAN HISTORICAL MORPHOLOGY: ON THE ORIGIN OF *NEBE(-)* AND *BENT*

Summary

The article deals with the origin of the Lithuanian particle / verbal prefix *nebe(-)* 'no more' and the particle *bent* 'at least'. The former stems from the combination of the sentence negation *ne* and the continuative particle / verbal prefix *be(-)* 'still, yet'. The latter traces back to the particle *ben* 'perhaps; at least' and an anaphoric postposition *-t*. As for the origin

of *ben*, it comes from the question particle *bene*, used in the meaning 'perhaps', i.e. *bene* > *ben* → *ben-t*.

Literatūra

Ambrazas, V. (red.) 1997: *Lithuanian Grammar*, Vilnius: Baltos lankos.

BB = BIBLIA tatau efiti Wiflas Schwentas Rafchtas, Lietuwifchakai pergulditas per Janą Bretkuną [...], 1590. Remtasi: LKŽ.

BP = POSTILLA. Tatau efiti Trumpas ir Praftas Ifchguldimas Euangeliu [...]. Per Iana Bretkuna Lietuwos Plebona [...], 1591. Remtasi: O. Aleknavičienė, red. *Jono Bretkūno POSTILĖ: Studija, faksimilė ir kompaktinė plokštelė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005.

BtNT = (Samuel Bythner:) Naujas Teftamentas Lietuwifskas [...]. Karalauczujė [...]. 1701. Remtasi: *Samuelis Bitneris, Naujasis Testamentas*, 1701, tekstą rengė dr. Ona Aleknavičienė, dr. Jurgita Venckienė; konkordancijas rengė Ona Aleknavičienė, dr. Jurgita Venckienė, Vytautas Zinkevičius, 2007–2008, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=26>.

DP = Poftilla CATHOLICKA. Tái est: Ižguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir Ŗwėtes per wiffús metús. Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZA Kanoníka Médniku [...]. 1599. Remtasi: J. Palionis, red. *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*, Vilnius: Baltos lankos, 2000.

Fraenkel, E. 1962: *Litauisches etymologisches Wörterbuch I*, Heidelberg: Carl Winter.

Girdenis, A. 1995: *Teoriniai fonologijos pagrindai*, Vilnius: Vilniaus universitetas.

Grochowski, M. 1983: O partykułach restryktywnych (rozważania semantyczne). *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska* 23 (138), 27–52.

Haspelmath, M. 2007: Coordination. T. Shopen (red.), *Language typology and syntactic description II: Complex constructions*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hermann, E. 1912: *Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze*, Jena: Frommannsche Buchdruckerei (Hermann Pohle).

Hermann, E. 1926: *Litauische Studien. Eine historische Untersuchung schwachbetonter Wörter im Litauischen*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Holvoet, A. 2003: Aktualiosios skaidos problemos. A. Holvoet, A. Judžentis (red.), *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 79–98.

KN = KNIGA NobažniŖtes Krikščionifzkos [...]. *KIEDAYNISE, DRVKAWOIA IOCHIMAS IVRGIS RHETAS, Meatu Poná, 1653*. Remtasi: *Steponas Jaugelis Telega, Samuelis Minvydas, Jonas Božymovskis, Knyga nobažnystės*, 1653, tekstą rengė Mindaugas Šinkūnas; konkordancijas rengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2007–2008, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=21>.

König, E. 1991: *The Meaning of Focus Particles. A Comparative Perspective*. London and New York: Routledge.

LKŽ = *Lietuvių kalbos žodynas* 1–2, Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3–6: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, 1957, 1959, 1962; 7–9: Mintis, 1966, 1970, 1973; 10–15: Mokslo, 1976, 1978, 1981, 1984, 1986, 1991, 16–17: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, 1996; 18–19: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 1999; 20: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2002.

Malchukov, A. 2004: Towards a Semantic Typology of Adversative and Contrast Marking. *Journal of Semantics* 21, 177–198.

Mithun, M. 1988: The grammaticization of coordination. J. Haiman, S. A. Thompson (ed.), *Clause Combining in Grammar and Discourse*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 31–60.

Mž = Martynas Mažvydas, *Katekizmas ir kiti raštai*, G. Subačius (red.), Vilnius: Baltos lankos, 1993.

Nau, N., Ostrowski, N. 2010: Background and perspectives for the study of particles and connectives in Baltic languages. N. Nau, N. Ostrowski (ed.), *Particles and Connectives in Baltic*, Vilnius: Vilniaus Universitetas / Asociacija „Academia Salensis“, 1–37. (Acta Salensia, 2.)

Ostrowski, N. 2008: Istorinės morfologijos ir sintaksės mažmožiai (Miscellen der historischen Morphologie und Syntax). *Baltistica* 43(3), 463–473.

Ostrowski, N. 2011: Pochodzenie litewskiego afiksu duratywnego *teb(e)-*. S. Schab, D. Skrzypek, P. Zborowski (ed.), *Folia Scandinavica* 12: *Logos et mundus*, spausdinama.

Otrębski, J. 1956: *Gramatyka języka litewskiego III: Nauka o formach*. Warszawa: PWN.

Schleicher, A. 1857: *Handbuch der litauischen Sprache II: Lesebuch und Glossar*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung.

Smoczyński, W. 2007: *Lietuvių kalbos etimologinis žodynas*, Vilnius: Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas.

Ulvydas, K. (red.) 1971: *Lietuvių kalbos gramatika II: Morfologija*. Vilnius: Mintis.

Van der Auwera, J. 1998: Phasal adverbials in the languages of Europe. J. van der Auwera, D. P. Ó Baoill (ed.), *Adverbial Constructions in the Languages of Europe*, Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 25–145.

Zinkevičius, Z. 1981: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*. Vilnius: Mokslas.

Išnašos

[1] Jungtukas *be* paliudytas tik lietuvių kalbos tarmėse. Jis (rašomas *bhe* 'und') dažnai vartojamas prūsų kalbos tekstuose.

[2] „**Oppositive** coordinator that is used when there is a contrast between the two coordinands, but no conflicting expectations“ (Haspelmath 2007, 26), plg., le. *Za wsią jest las, a za lasem rzeka* 'There is a forest behind the village **and** behind the forest [there is] a river' (Nau, Ostrowski 2010, 21t).

[3] Sujungiami žodžiai, mūsų atveju *tėvas, motina*, natūraliajame junginyje „habitually go together and can be said to form some conventionalized whole or 'conceptual unit'“ (Mithun 1988, 332). Apie natūraliuosiu jungtukus (ang. *natural conjunctions*) dar žr. Haspelmath 2007, 21.

[4] Dabartinėje lietuvių kalboje šia funkcija vartojamas priešdėlis *tebe-*, pvz., *Visada sakiau ir tebesakau, kad...* Jis yra vėlyvas naujadaras, susidaręs, greičiausiai, tik XVIII a. antroje pusėje (žr. Ostrowski 2011).

[5] Vok. *noch* išorinis neiginys yra *nicht mehr* (König, 1991, 143).

[6] Apie klausiamosios dalelytės *be(gu)* 'ar' kilmę žr. Nau, Ostrowski 2010, 19–20.

[7] Pavyzdžiai iš *Senųjų raštų duomenų bazės* (<http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>).

[8] Apie iškeltinę remą žr. Holvoet 2003.

[9] “(4) a. I only bought THREE apples.

b. He saw him only BRIEFLY.

c. He is only a PLUMBER.

In cases such as these, the values under consideration can certainly be ordered on a scale. The alternatives excluded in (4)a and (4)b are higher numbers and longer spans of time, respectively, and (4)c can be used to assert that the person in question has no higher social rank than that of a plumber” (König 1991, 100).

NORBERT OSTROWSKI

Instytut Językoznawstwa

Zakład Bałtologii

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

al. Niepodległości 4, PL-61-874 Poznań, Polska

El. paštas: norbertas@poczta.onet.pl

Gauta 2011 m. kovo 21 d.

Priimta 2011 m. birželio 2 d.